

Barta Andrea (1979) régész, klasszika-filológus, a Semmelweis Egyetem latin szakos nyelvtanára. Kutatási területe a vulgáris latin nyelvészet és a római kori átoktáblák.

Legutóbbi írása az *Ókorban*:
Sötét fohászok. Gondolatok a római átokszövegekről egy új aquincumi ólomtábla kapcsán (Lassányi Gáborral; 2009/3–4).

Lassányi Gábor (1976) régész, egyiptológus, az Aquincumi Múzeum munkatársa. Kutatási területe a kései antikvitás régészete Pannoniában és Északkelet-Afrikában.

Legutóbbi írása az *Ókorban*:
Ásó, kapa, kishalta. Kutatások Aquincum polgárvárosától nyugatra (Rupnik Lászlóval; 2013/1).

Az elgörbült nyelv Új adatok egy aquincumi átoktábla rítusához

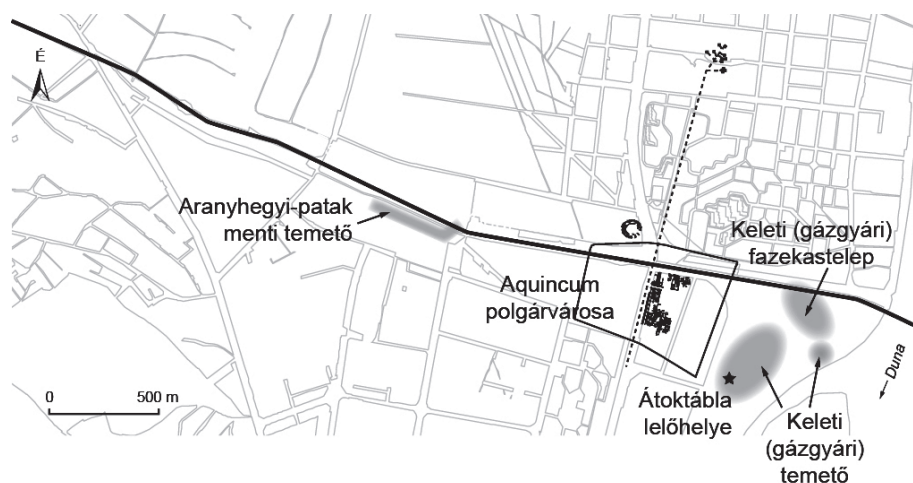
Barta Andrea – Lassányi Gábor

Egy apró, alig 10 centiméter hosszú bronztárgy segített végül annak az ólomlapra írt átokszöveg rejtélyes mondatának megfejtésében, amelyet korábban az *Ókor* folyóirat hasábjain (2009/3-4) is részletesen bemutatunk. Az ólomlemez 2007-ben az egykori Óbudai Gázgyár területén folytatott ásatáson találtuk, ahol 1998 és 2010 között közel 1500 római kori temetkezés került elő (1–2. kép). Ez a Duna-parton húzódó nekropolisz volt Aquincum polgárvárosának legnagyobb temetője.¹

Az Aquincum keleti városfala előtt húzódó temetőben a legkorábbi sírok a Kr. u. 1. század végéről származnak, de a temetkezések túlnyomó része a Kr. u. 2. század és a 3-4. század fordulója közötti időszakra keltezhető. Az 1998 és 2010 között zajlott feltárások területétől mintegy 200 méterre északra, egy ókeresztény temetőkápolna környezetében, zárt csoportban mintegy százötven késő római, a 4. század második felére, az 5. század elejére keltezhető sírt, köztük több, korábbi síremlékek köveiből készült kőládát tárt fel Kuzsinszky Bálint a 19-20. század fordulóján, illetve Németh Margit 1976-ban.

Mivel a gázgyár építése során (1910-1913) szinte minden felszínközeli síremlék nyoma megsemmisült, a késő római sírokhoz felhasznált sírsztélék és egyéb feliratos emlékek fontos forrást jelentenek a temető gazdagabb sírjai tulajdonosainak azonosításában. A megmaradt csekély számú 1-3. századi síremlék jelentős része veteránokhoz, katonákhoz és családjukhoz köthető, de természetesen több civil neve is feltűnik rajtuk,² ugyanakkor kő síremléket minden bizonnyal csak tehetősebb polgárvárosi családok állíthattak maguknak.

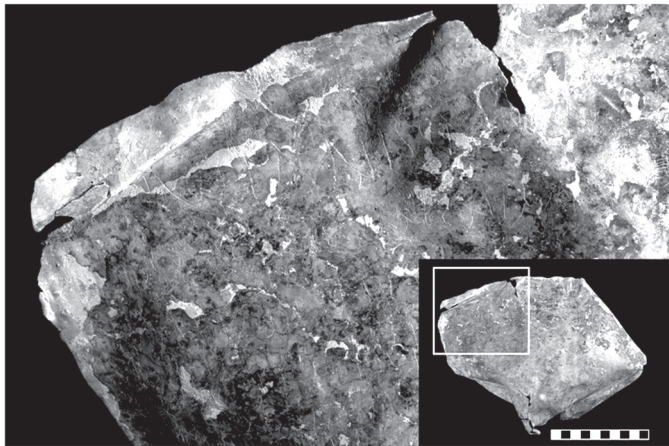
A sírok között nagyjából azonos számban találhatóak hamvasztásos és csontvázas temetkezések. A több évszázados használatnak köszönhetően egyes részeken nagyon sűrűn egymásra temetkeztek. A rendelkezésre álló adatok alapján ez a temető volt a polgárváros romanizált lakosságának köznépi temetője.

1. kép. Az ólomtábla előkerülési helye

Némaságra ítétek

Az első aquincumi átokszöveget tartalmazó ólomlemez egy szórt hamvasztásos sírt körülvevő árokban találtuk meg, a feliratos oldalával lefelé fordítva. Az árok egyértelműen későbbi a hamvasztásos temetkezésnél, és szinte pontosan körbeveszi azt. Mivel ez a bizonytalan körvonalú, kerek, kissé sötétebb anyagú, homokos betöltést tartalmazó körárok egyedülálló a temető feltárt részén, nem kizárható, hogy azt a tábla földbe rejtési rituáléja során ásták ki és temet-

2. kép. A tábla fotója (restaurátor: Újvári Gábor)

ték vissza. A sír 2-3. századra keltezhető kerámiaedényeket és Hadrianus császár egy nagyon kopott bronzpénzt tartalmazta. Ez alapján az ólomlemez földbe kerülését a Kr. u. 2. század végére, vagy kissé későbbre keltezhetjük.

A tizenkét sorból és három betoldott felsorból álló szöveg (3. kép) részletes elemzését már korábban közreadtuk,³ így most csak a rövid ismertetésére szorítkozunk.

- 1 Iulia Nissa et Gaius Mutilius ne possit facere con-
- 2 tra Oceanum, contra Am<o>en'a=E'<m>. Ne possit Gaius contra Felici<i>o-
- 3 ne<m> facere. Respect'ae=ES' lingua ne possit adversus co<n>-servos
- 3a Ammionis(?) lingua ne possit adversus NE[---]VS

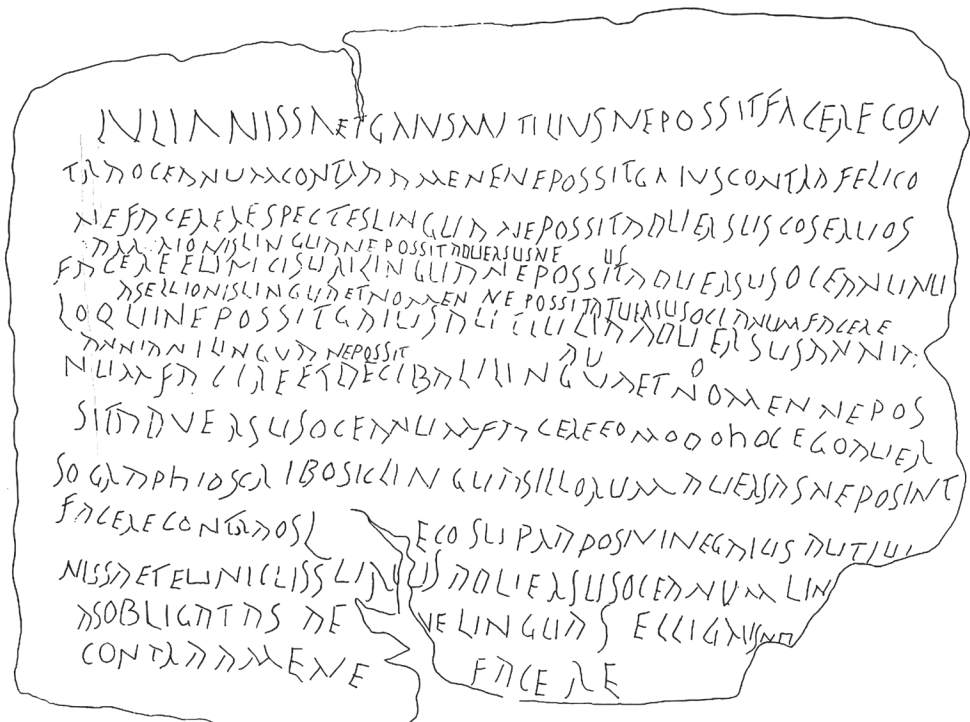
- 4 facere. Eunici Suri lingua ne possit adversus Oceanu<m>
- 4a Asellionis lingua et nomen ne possit a'd=T'versus Oceanum facere
- 5 loqui. Ne possit Gaius aut Iulia adversus Annia-
- 5a Anniani lingua ne possit [---]AV[---]O
- 6 num facere. Et Decibali lingua et nomen ne pos-
- 7 sit adversus Oceanum facere. 'Qu=E' o modo hoc ego aver-
- 8 so graphio scribo, sic lingu'ae=AS' illorum avers'ae=AS' ne pos<s>int
- 9 facere contra <h>os LENĀ[-] ego suprapos'u=IV'i. Ne Gaius aut Iul[ia]
- 10 Nissa et Eunicus Surus adversus Oceanum lin[gu-]
- 11 as obligatas AE[---]NE lingu<a> Asellionis ne [possit]
- 12 contra Am<o>en'a=E'<m> [---?] facere [---]

A szöveg egy jellegzetes perátok, amelyben egy sok tagot számláló, nőkből és férfiakból álló csoport igyekszik elhallgattatni egy másik csoport tagjait. A 2. sorban szereplő *co<n>servos*, azaz „szolgatársaik” szó alapján a két csoportról még az is megállapítható, hogy tagjaik egy része rabszolga volt.

Egy homályos mondat

A korábbi szövegközlés és fordítás bizonytalan pontját a 7-9. sorban található mondat jelentette:

*Quomodo hoc ego averso graphio scribo, sic linguae illorum aversae ne possint facere contra hos... ego supraposui.*⁴

3. kép. A tábla felirata

4. kép. Az előkerült elhajlított bronz íróvessző

Ezt korábban az alábbi módon igyekeztünk lefordítani:

Ahogyan én ezt céljától eltántorított vesszővel / mindentől távol írom, úgy az ő nyelvük, céljától eltántorítva / mindentől távol, ne tudjon ártani azoknak, akiket (...) fent megneveztem!

Az értelmezés nehézségét a mondatban szereplő *aversus* szó adja, amely egyszerre jelzője a szövegíráshoz használt íróvesszőnek és a megkötni szánt személyek nyelvének.

Jelentését nagyon nehéz volt egyetlen szóval lefordítani, ezért adtunk meg több lehetőséget is, melyek együtt közelítettek meg a mágus eredeti megfogalmazását.

Az alapige, melyből ezt a befejezett melléknévi igenevet képezték, az *ab* igekötő és a *verto* ige összetétele, alapjelentése „elfordít”. A szó a mágia szakkifejezése, több átoktáblán előfordul – sőt antik szerzők is használják mágiáról, varázslásról szóló munkáikban.⁵

Az átoktáblákon több formában (igeként, participiumként), különböző előtagokkal és eltérő jelentésben olvasható:

Avertat illos amentes, contra loqui ne malint.

Tartsa őket távol (ti. a bíróságtól) és vegye el ép elméjüket, mégse akarjanak ellenünk beszélni.

Paulina aversa sit a viris omnibus et defixa sit, ne quid possit mali facere. Firminam clodas ab omnibus humanis.

Paulina forduljon el minden férfitől, és legyen átokkal megkötve, hogy ne tudjon semmi rosszat tenni. Firminát zárd el az összes embertől.

Quidquid conabitur, quidquid aget, omnia illi inversum sit. Quidquid surget, omnia interversum surgat.

Amit megpróbál, amit tesz, minden legyen fordított számára. Ami csak történik vele, mind megforgatva történjen.

Külön csoportot alkotnak azok az átoktáblák, ahol a szöveget vagy egy részletét fordítva írták le:

... ut illum aut illam aversum faciant di, sicut hoc est aversum

Fordítsák fel őt az istenek, ahogy ez fordítva van (írva)

– itt az egész átokszöveg retrográd, ezen belül az *aversum* szó utolsó négy betűje a feje tetején is áll.

Sic, Silvia, inversum maritum cernis, quomodo nomen illius scriptum est... Aurelianum Sinnianum Ceserianum.

Így, Silvia, felfordulva látod majd a férjed, ahogyan az ő neve írva van: Aurelianus Sinnianus Ceserianus.

– ahol a név megint csak a feje tetején állva szerepel a szöveg végén.

Ezek a esetét az aquincumin kívül még két mainzi tábla jelenti, ahol akár fordított írásra is utalhatna a szöveg, azonban ennek semmilyen nyomát nem lehet látni. Már a mainzi darabok közlöni is elvetették annak a lehetőségét, hogy pusztán a mágus feledékenysége folytán maradtak helyes irányban a szavak, így más magyarázatot próbáltak keresni.

Az *aversus* szó problematikusságát Ch. Faraone és A. Kropp 2010-es tanulmányában taglalja, és jelentését a mainzi átoktáblák két nagyon hasonló helye alapján az általános „ellenségesség”-ként adja meg. Szerintük a megfogalmazást átvitven kell érteni, a mainzi szöveg fordítása ezért így hangozna:

Quemadmodum hoc ego averse scribo, sic illi omnia... aversa fiant.

Ahogyan ezt én ellenséges lelkülettel írom, úgy minden dolog váljon ellenségessé számára.

A fordítás akár helyes is lehetne, ha a szerzőpáros nem siklott volna át az átoktáblák egy fontos formulájának jellegzetessége felett. A *quomodo–sic* szavakkal jelölt *similia similibus* hasonlatok lényege, hogy a mágus az ellenfélre kért átkot egy látványos rítussal, párhuzammal pontosítja, illetve teszi hatásosabbá, például:

Quomodo mortuus, qui istic sepultus est, nec loqui nec sermonari potest, sic Rhodine apud Marcum Licinium Faustum mortua sit, nec loqui nec sermonari possit.

Ahogyan ez a halott, aki itt van eltemetve, nem tud beszélni, úgy Rhodine is legyen halott Marcus Licinius Faustus számára és ne tudjon beszélni.

Sic quomodo plumbum subsidit, sic Sintonem... defero ad inferos.

Ahogyan ez az ólomdarab lesüllyed, úgy küldöm a Sintót... az alvilági istenekhez.

Sic illorum membra liquescant, quomodo hoc plumbum liquescit.

Úgy folyjanak szét tagjaik, ahogy ez az ólom szétfolyik.

Vagyis ha a szónak *általános* értelmezést tulajdonítunk – mi-ként Faraone és Kopp teszi –, épp legfőbb jellegzetességétől fosztjuk meg a formulát, és elveszik a párhuzam. Az értelmezés kulcsát tehát máshol kell keresni.

Nyelv és íróvessző

Az aquincumi átoktábla nehezen értelmezhető sorának megfejtésére akkor nyílt módunk, amikor az ásatási anyag feldolgozása elkezdődött. Az ólomlap rétegtani egységéből (a tábla közvetlen környezetéből) ugyanis előkerült egy íróvessző (4. kép). Hajtjuk, íróvesszők, szögek gyakran megkülönböztethetetlenek az oxidáció miatt, és egy temető esetében funkciójukat többféleképpen értékelhetjük: lehetnek egyszerű használati tárgyak, de apotropaikus (az ártó szellemek ellen) és védelmező (az élők védelmében az esetleges nyughatatlan holtakkal szemben) céllal is a halott mellé kerülhettek.

Az aquincumi ólomtábla mellett fekvő görbe tű vizsgálata után, melyet a Budapest Történelmi Múzeumban Vecsey Ádám fémrestaurátor végzett, a következőket lehetett megállapítani:

- Előkerülésekor is görbe volt, nem a tárolás során sérült meg. Ennek bizonyítéka, hogy a hajlított rész külső részén is összefüggő korróziós terméket találtak.
- A görbítés a földbe kerülés előtt, szándékosan történt. A restaurátorok megállapították, hogy a hajlítás belső oldalát, vagyis a négy élből kettőt, félhold alakú vésővel bereszeltek, előkészítve a hajlításra.

További fontos megalapításokat tehetünk, ha összevetjük íróvessző egyéb jellemzőit a mágikus papiruszokon szereplő átokkészítési receptekkel:

- A tárgy anyaga bronz, minimális ólommal ötvözve. A mágikus papiruszok receptjei között gyakran szerepel ez az előírás az átokkészítés alapanyagaival összefüggésben: „írd rá bronz íróvesszővel” (PGM VII, 397).
- Négyzetes keresztmetszetű, és valószínűleg kalapálással készítették. A mágikus papiruszok között ez az utasítás szintén megtalálható: „hidegen kovácsolt bronz íróvesszővel írd rá az illető nevét” (PGM IV, 1847).
- A *stilus* feje határozottan profilált. Valószínűleg nem is készítettek fejet neki. Az egyiptomi papiruszok erről is nyilatkoznak: „fej nélküli bronztüvel írd” (PGM VII, 442).

A restauratori vizsgálat eredményeit értékelve megállapíthatjuk, hogy ez a tárgy megegyezik az átoktábla szövegében említett *graphium aversummal*. A szöveg megfogalmazója és a rítus levezetője ábrázolni is akarta és tudta az *averto* („elfordít, elforgat”) szó jelentését, nem elvontan használta, ahogy a mainzi táblák esetében feltételezték. Saját szemünkkel látva, hogy a mágus mit értett az *averto* szón („elfordít” → „meghajlít, meggörbít, megtör, erőtlennít”), eszünkbe juthat egy szinonimája, az *infringo* („megtör”). Ez a szó az antik szerzőknél előfordulhat mind a hegyes íróvesszőkkel rokon szúrószerszámokkal, mind a nyelvvel kapcsolatban. Hol szó szerint eltörnek, hol megtörnek a fegyverek (*infractis omnibus hastis*, „minden lándzsát eltörve”, Livius XL. 40. 7); máshol pedig átvittven ugyanez történik a hősök erejével (*illa potest magnas heroum infringere vires*, „megtörheti a hősök nagy erejét”, Propertius I. 14, 17).

5. kép. A tábla készítésének fantáziarajza (grafika: Németh Ádám)

Lucretiusnál pedig a nyelv is ekképp akad el: *videmus... infringi linguam vocemque aboriri*, „látjuk, hogy a nyelv megtörik s a hang elakad” (III. 155).

Az aquincumi tábla mondatát, követve a mágus gondolatmenetét, tehát a következőképp fordíthatjuk le: „Ahogyan én ezt meggörbített íróvesszővel írom, úgy az ő nyelvük is legyen meggörbülve és ne tudjon cselekedni ezek ellen.” A mágus tudta, hogy az ige a mágia terminusa, de valamilyen okból új jelentéssel ruházta fel. Sem a mágiától, sem attól a nyelvi közegetől (a vulgáris latinak nevezett, az irodalmi latin mögött megbújó valóságban beszélt nyelvtől), melyben a mágus tevékenykedett, nem idegen az efféle újítás.⁶

Más átoktáblák mellől is kerültek elő íróvesszők vagy tűk. Előkerülési helyét, illetve funkcióját tekintve legközelebbi párhuzamként a poetoviói átoktábla mellett találat említhetjük, de ennek sorsáról többet nem lehet tudni. Egy savariai, latin nyelvű átoktábla mellett egy szándékosan vagy véletlenül kettétört vékony tű feküdt. Végül Audollent is említ egy hadrumetumi dobozát, benne egy átoktáblával és egy tüvel.⁷ A tűkkel együtt előkerült átoktáblák szövegei azonban nem utalnak közvetlenül az íróeszközre.

Az aquincumi átoktábla jelentősége ezáltal válik szembe-tűnővé: ennek szövege az átkozási rítus több, máshonnan is ismert, szóbeli, írott és rituális cselekvéshez kapcsolódó elemét olvasztja egybe. Értelmezése csakis a régészeti leletek körében, komplex vizsgálatokat követően vált lehetségessé.

A fentiek fényében az átoktábla új fordítása a következőképpen hangzik:⁸

Iulia Nissa és Gaius Mutilius ne tudjon cselekedni Oceanus ellenében, Amoenával szemben.

Gaius nem tudjon Felicióval szemben cselekedni.

Respecta nyelve ne tudjon a szolgatársak ellenében cselekedni.

Eunicus Surus nyelve ne tudjon Oceanus ellenében beszélni. Ne tudjon Gaius vagy Iulia Annianus ellenében cselekedni. És Decibalus nyelve {és NN} ne tudjon Oceanus ellenében cselekedni.

Ahogyan én ezt meggömbített íróvesszővel írom, úgy az ő nyelvük is görbüljön meg, ne tudjon cselekedni ezek ellen, ... akiket fenn megneveztem (vagy: ... korábban bemutattam egy átokrítust, hogy) Gaius vagy Iulia Nissa és Eunicus Surus Oceanus ellenében megkötött nyelvüket ne [oldják meg/használják?]

Asellio nyelve ne [tudjon] Amoenával szemben cselekedni.

Ammio nyelve ne tudjon ... ellenében [cselekedni]

Asellio nyelve {és NN} ne tudjon Oceanus ellenében cselekedni.

Annianus (?) nyelve ne tudjon ...

Jegyzetek

- 1 A temető komplex régészeti anyagfeldolgozása az OTKA K100956-os projektje keretében 2012-ben kezdődött meg.
- 2 A gázgyár területén előkerült síremlékek katalógusát Szabó Melinda állította az össze az ELTE BTK Régészettudományi Intézetében írt szakdolgozata keretében, 2014-ben.
- 3 Barta—Lassányi 2009.
- 4 Az átoktáblák szövegének idézésekor a normatív alakra javított változatokat adjuk meg, a könnyebb áttekinthetőség érdekében dia-kritikus jelek nélkül. A betűhű változatok megtalálhatóak Kropp *Defixiones* című gyűjteményében (lásd a Bibliográfiát).
- 5 Például Vergilius 8. *eclogájában* (66–67. sor): *coniugis ut magis sanos avertere sacris experiar sensus* – „hogyan megpróbáljam

hitvesem józan érzéseit mágikus áldozatokkal eltéríteni”. A szó értelmezésének nehézségét az is jól mutatja, hogy már Vergilius ókori kommentátora, Servius is úgy érezte, megjegyzésre szorul a kifejezés: *mutare, ad me advertere* – „megváltoztatni, hozzám fordítani”.

6 A vulgáris latinról Herman 2003.

7 Németh 2013, 79–83.

8 Fehér Bence a *Tituli Aquincensesben* az átoktáblához (TitAqu III 1436) írt kommentárjában az *averso graphio* kifejezést a kéztartás elfordítására érti.

Bibliográfia

Barta A. – Lassányi G. 2009. „Sötét fohászok: Gondolatok a római átokszövegekről egy új aquincumi ólomtábla kapcsán”: *Ókor* 8/3–4, 63–69.

A gázgyári temetőről:

Lassányi G. 2006. „Római temető és gazdasági épületek feltárása a Graphisoft Park területén”: *Aquincumi füzetek* 12, 30–36.

Lassányi G. 2007. „Előzetes jelentés az Aquincumi polgárváros keleti (gázgyári) temetőjének feltárásáról”: *Aquincumi füzetek* 13, 102–116.

Lassányi G. 2008. „Előzetes jelentés az Aquincumi polgárváros keleti (gázgyári) temetőjében 2007-ben végzett feltárásokról”: *Aquincumi füzetek* 14, 64–70.

Az ókori mágiáról és az átoktáblákról:

Alfayé Villa, S. 2010. „Nails for the Dead. A Polysemic Account of an Ancient Funerary Practice”: Gordon – Marco Simón 2010, 427–456.

Blänsdorf, J. 2012. *Die Defixionum Tabellae des mainzer Isis- und Mater Magna-Heiligtums. Defixionum Tabellae Mogontiacenses (DTM)*. Mainzer Archäologische Schriften 9. Mainz.

Faraone, Ch. – Kropp, A. 2010. „Inversion, Adversion and Perversi-on as Strategies in Latin Curse-Tablets”: Gordon – Marco Simón 2010, 381–398.

Gordon, R. L. – Marco Simón, F. (szerk.): *Magical Practice in the Latin West*. Leiden-Boston.

Graf, F. 2009. *A mágia a görög-római világban*. Ford. Torma Péter. Budapest.

Herman J. 2003. *Vulgáris latin. Az újlatin nyelvek kialakulásának útja*. Budapest.

Kropp, A. 2008. *Magische Sprachverwendung in vulgärlateinischen Fluchtafeln (defixiones)*. Tübingen.

Kropp, A. 2008. *Defixiones. Ein aktuelles Corpus lateinischer Fluchtafeln*. Speyer.

Nagy Á. M. (szerk.) 2013. *Az Olympos mellett. Mágikus hagyományok az ókori Mediterráneumban*. Budapest.

Németh Gy. 2013. *Supplementum Audollentianum*. Zaragoza–Budapest–Debrecen.

PGM = Preisendanz, K. – Henrichs, A. 1973–1974. *Papyri Graecae Magicae. Die griechischen Zauberpapyri*. I–II. Stuttgart.